УДК 821.512.145

Нәҗип Гасрый

«ХИСАМЕТДИН МЕНЛА» (АКЪЕГЕТЗАДӘ МУСА ӘСӘРЕ)

Данная статья представляет собой критический анализ литературоведа Наджипа Гасрый (1886–1937) на произведение Мусы Акъегетзаде «Хисаметдин менла». В своей работе критик пытается наиболее полно показать успех этого произведения как одного из первых реалистических романов в истории татарской литературы, оказавшее огромное влияние на труды последующих писателей. Для более детального описания романа, автор статьи предоставляет некий обобщенный анализ трудов написанных задолго до этого произведения.

Статья была опубликована на страницах журнала «Аң» (1910 год, № 9–10).

Ключевые слова: Наджип Гасрый, Муса Акъегетзаде, татарская литература, история.

This article is a literary critic Najip Gasry's (1886–1937) critical analysis on Musa Akegetzadeh's work «Hisametdin menla». The critic in his work tries to most fully show the success of this work as one of the first realistic novels in the history of Tatar literature, which had a huge impact on the works of subsequent writers. For a more detailed description of the novel, the author of the article provides a generalized analysis of the works written long before this work.

The article was published on the pages of the journal «Ang» (No. 9–10, 1910).

Keywords: Najip Gasry, Musa Akegetzadeh, Tatar literature, history

«Хисаметдин менла» – яңа татар әдәбиятының бисмилласы,

«Хисаметдин менла» – татар әдәбиятының беренче чәчкәсе,

«Хисаметдин менла» – утыз еллык яңа әдәбиятымызның сәхифәсе.

– Яңа татар әдәбияты, аның бисмилласы, аның чәчкәсе, утыз еллык яңа әдәбиятымыз, аның беренче сәхифәсе – болар яңа тәгъбирләр вә кыйсьмәне мөбһәм[1] нәрсәләр:

– Яңа татар әдәбияты булгач, аның искесе дә булырга кирәк, унбиш елдан бирле безнең телемезне баетучы, кулларындан каләмләрен ташламыйча языб, җилдләр[2] вөҗүдкә китерүче[3] мөхәррирләремезне беләмез, ләкин унбиш елның теге ягын белмимез диючеләр күб, хәтта «Хисаметдин менла», нәрсә соң ул, картада отдырылган кыз Зөлхәбирәнең атасы шикелле исем чыгарган бер-бер мулламы? Яки бер-бер китаб исememe диб, сораучылар да бар вә булгалады...

Болар берсе дә гаҗәб түгел, төрек-татар тарихы гомумиясе[4] вә бу тарихы гомумиянең олуг вакыйгаларына ияреб, күтәрелгән, төшкән төрле дәверләр ясаган төрек-татар тарихы, әдәбияты вөҗүдкә ките-

[1] Кыйсьмәне мөбһәм – өлешчә аңлаешсыз.

[2] Җилдләр – монда: күпләп китаплар.

[3] Вөҗүдкә китерүче – барлыкка китерүче.

[4] Тарихы гомумиясе – гомуми тарихы.

релмичә торыб, мондый диючеләр вә сөальләрнең булуы гаҗәб түгел, бәлки табигыйдер.

Безнең иске әдәбиятымыз бар, ифадә[1] вә өслүб[2] җәһәтендән генә – ул да зәгыйфь нисбәтдә генә булса да, аның яңа әдәбиятымызга тәэсире дә булган.

Ник булмасын, безнең шәһәрләремезне тирбәткән куллар аларның самигъләренә[3] «Мөхәммәдия»ләр, «Бакырган»лар көйләгәч, аларга «Бәдәвам»ләр, «Ярты алма»лардан сабак укыткач, иске әдәбиятымызның яңа шагыйрьләремезгә вәзен[4], өслүб, ифадә вә хәтта нәсыйхәт тарзында[5] мәгънә җәһәтендән тәэсире булмыйча мөмкин түгел.

Иске әдәбиятымызның дәверләр иҗад иткән куәтле эпик вә лирик шагыйрьләре вә аларның бик күб мәкаләләре булган вә хәзердә дә бар.

«Хисаметдин менла» белән башланган яңа әдәбиятымызга кадәр шул иске әдәбият вә аның тәкълидләре[6] безнең әдәби ихтыяҗымызны үтәб килгән вә хәзердә дә кайбер йирләрдә үтәб ята.

«Хисаметдин менла» беренче чәчкә булыб атканга кадәр унтугызынчы гасырның бигрәк дә соңгы яртысында безнең Идел буе телемезнең эшләнә башлау дәвере вә ул дәвергә рус вә мәдрәсә тәэсире астында хезмәт иткән затлар бар вә аларга иске әдәбиятымызның бик ачык сурәтдә тәэсире вә шул юл әдәбиятымызның иске әдәбиятымызга мәгънәви бер җеб белән бәйләнеше сабитдер[7].

Төрек-татар тарихе әдәбиятына[8] даир[9] мәгълүмат җыелыб, бербөтен китаб итеб басылган булмаса да, бу елда нәшер ителгән әсәрләрдән файдаланыб, бу урында чыгтай әдәбияты аталган әдәбият белән җәнүб төрекләре – госманлы әдәбиятына гаид бәгъзе мәгълүмат языб китүне мөнасиб күрәмез.

Борын заманларда төрекләрнең үзләренә махсус язулары бар иде. 8 нче гасыр миладида Орхон елгасы вадисында[10] Күлтәгин вә Билге каганлар намына[11] утыртылган һәйкәлләрдәге тасвир вә хитабәләр[12] шул язу белән язылган иде.

Иранда сыеша алмыйча төрек йиренә барыб христианлык таратырга тотынган нистори раһибләре[13] төрек бикләренә тәэсир итделәр: төрек язуына нистори язуы катышды, уйгур каганлары бу язуны

---

[1] Ифадә – әйтелеш.
[2] Өслүб – стиль.
[3] Самигъләренә – тыңлаучыларына.
[4] Вәзен – форма.
[5] Тарзында – рәвешендә.
[6] Тәкълидләре – традицияләре.
[7] Сабитдер – ачыктыр.
[8] Тарихе әдәбиятына – әдәбият тарихына.
[9] Даир – караган.
[10] Вадисында – үзәнендә.
[11] Намына – данына.
[12] Хитабәләр – язу, мөрәҗәгать.
[13] Нистори раһибләре – несториан монахлары.

истигъмаль итеб[1], ахырдан бу язу – «уйгур язуы» исемен алды, Чыңгыз балалары дәверендә бу язу рәсми язу булыб кабул ителде.

Беренче милли әсәр булган «Кудатку билик» унберенче гасырда шушы миллиләшкән язу белән язылган бу әсәрдән башка уйгур телендә вә уйгур язуы белән «Бәхтиярнамә» исемендә фарсыдан тәрҗемә ителеб, бер роман, мигъраҗнамә вә «Тәзкирател-әүлия» исемендә дини әсәрләр язылган, бу әсәрләр белән бергә Хуҗа Әхмәд Ясәвинең уникенче гасырда язылган «Диване хикмәт»енең Сөләйман Бакыргани – Хәким атаның «Бакырган» исемле диваны уйгур әдәбиятының үрнәкләредер.

Уйгур әдәбияты Урта Азиядә эшләнгән иске төрек әдәбиятының башлангыч кыйсемедер. Күләм җәһәтендән зур булмаган вә мәгънә ягындан да дини, әхлакый вәгазьләр вә шагыйрьнең изге тойгыларын ифадә иткән бу әдәбият вакыты берлә миллият өчен шактый нык терәк булыб хезмәт иткән. Гарәбләр Төркестанны фәтех иткәннең[2] соңында төрекләр гарәб хәрефләре, гарәб сүзләре, гарәб вә Иран мәдәнияте каршысында, тәэсирендә калдылар. Тәймүр балаларының зур хөкүмәтендә төрек халкы иранлылаша башлады: иранлыларча кием кияргә, сүз арасына бик күб фарсыча сүзләр катышдырыб сөйләргә, төрек телен онытырга башлады.

Менә шул вакытда милли телдә, милли хәрефләр белән – уйгурча язылган «Кудатку билик» бәетләренең телләрдә саф төрекчә булыб әйтелүе – фарсы теленә каршы үз алдына бер нәмаиш[3] иде.

Унөченче гасырдан унсигезенче гасырга кадәр бөтен Урта Азиядә вөҗүдкә китерелгән әсәрләр чыгтай әдәбиятын тәшкил итәләр. Бу әдәбиятның иң парлаган заманы – унбишенче вә уналтынчы гасырлардыр. Бу әдәбият чыгтай илендә бик алга киткәнгә күрә, шул исем белән аталган. Чыгтай әдәбиятында истигъмальдән[4] чыкган иске төрекчә сүзләр белән бик күб гарәбчә вә фарсыча сүзләр кулланылган. Һират, Бохара, Сәмәрканд шәһәрләре бу әдәбиятның мәркәзләре иде.

Чыгтай әдәбияты уйгур әдәбиятына нисбәтән[5] шагыйрьләрнең эчке вә тышкы тойгылары тасвирларына бик бай.

Миргали Ширнәваи – чыгтай әдәбиятының падишаһы, Урта Азия шагыйрьләренең таҗыдыр. Нәваидән кала бу әдәбиятда солтан Хөсәен Бәйкара, Бабыр Мирза, Лотфи Сәкаки кебек мәшһүр төрек шагыйрьләре йитешә. Болар мәүзугъ[6], мәгънә ягы вә чыгтай әдәбиятындан фарсы шагыйрьләрен тәкълид итсәләр дә[7], төрек теленең фәсахәтен[8] мәйданга чыгарырга күб хезмәт итәләр.

---

[1] Истигъмаль итеб – кулланып.
[2] Фәтех иткәннең – яулап алганның.
[3] Нәмаеш – тантана.
[4] Истигъмальдән – кулланылыштан.
[5] Нисбәтән – чагыштырганда.
[6] Мәүзугъ – сюжет.
[7] Тәкълид итсәләр дә – ияру, охшатып эш иту.
[8] Фәсахәтен – матурлыгын, ятышлылыгын.

Искедә уйгур вә чыгтай әдәбияты кебек бай әдәбиятка малик булган Төркестан күб заманлар әдәбият мәйданында ат уйнаткан бөек шагыйрьләрен тәкълид итде.

Яңа аякланыб килә торган Төркестанның әдәби теле менә шундый мазыйга[1] маликдер.

Җәнүб-госманлы төркләренең әдәбиятына килсәк. Боларда да әдәбият яхшы тәрәккый итде.

Госманлылардан әүвәл Анатолиядә ике гасырдан артык хөкем сөргән сәлҗукыйләр телләрендә бигрәк тәмсил итеб[2] фарсы телен кулландылар. Сәлҗукыйләр хөкүмәте заманында йитешкән Җәлалетдин Руминың әллә ничә мең бәетдән гыйбарәт диван вә «Мәснәви»се күбрәк фарсыча тел белән язылган. Сәлҗукыйләр хөкүмәтләренең соң заманларында гына төрекчә яза башладылар.

Госманлыларда да башда хөкүмәт теле – фарсы иде, соңынтын төрекчә мәйдан алды.

Сәлҗук шагыйрьләрендән Баһаветдин Вәлид, Җәлалетдин Руми тәсаувыф[3] шагыйрьләре иде. Болардан соң тәсаувыф әдәбиятында Гашыйк Паша, Юныс Әмрулла, «Мәүлүд» китабының иясе Сөләйман Чәләби, «Мөхәммәдия» сахибе[4] Языҗы углы кебек затлар йитешде.

Госманлы әдәбиятының асыл тәкямел иткән[5] гасыры – уналтынчы гасырдыр. Солтан Сөләйман Кануни дәвере аталган бу дәвердә госманлы гаскәрлеге кебек госманлы шигыре дә әүҗ кәмалгә[6] ирешә. Мәшһүр Фөзули белән Бакый бу дәвердә йитешәләр. Шәех Галиб белән Нәфигый, хыялның биеклегендә Иран шагыйрьләренә ярышрак дәрәҗәгә ирешәләр. Бу шагыйрьләрнең һәммәсе дә тәкия[7], солтанат, тәхет шагыйрьләре: болар шәүкәт[8], газәмәт[9], сәрвәт[10] вә тәсаувыф җырлыйлар...

Госманлыларның Яурупа мәдәнияте белән темасында булган шиддәт[11] колакга ишетелерлек дәрәҗәдә булган рәвешдә ватанпәрвәр Нәмыйк Кәмаллар, гарәб шигырен үзләшдергән шәрык даһисе Габделхак Хәмидләр, асыл тойгылы Мәхмүд Әкрәмләр, сәнгатькәр Тәүфыйк Фикрәтләр йитешделәр.

Госманлы әдәбиятының үзенең дәвре шәүкәтендә[12] тәхте тәсаувыф вә гыйшык тирәсендә әйләнеб сарай әдәбияты булганын Яурупа белән тәмас иткәннең[13] соңында да француз әдәбиятында зоһур иткән[14]

---

[1] Мазыйга – үткәнгә.
[2] Тәмсил итеб – чагыштырып, охшатып.
[3] Тәсаувыф – суфи.
[4] Сахибе – хуҗасы.
[5] Тәкямел иткән – җитешү, төгәлләнү.
[6] Әүҗ кәмалгә – югары ноктасына.
[7] Тәкия – зекер әйтү өчен җыелып утыра торган урын.
[8] Шәүкәт – куәт.
[9] Газәмәт – бөекле.
[10] Сәрвәт – байлык.
[11] Шиддәт – көч.
[12] Дәвре шәүкәтендә – бөеклек дәверендә.
[13] Тәмас иткәннең – бәйләнгәннең.
[14] Зоһур иткән – барлыкка килгән.

һәртөрле әдәби мәсләкләргә тәкълид итеб, мәгънәсендә, ләфызында халыкка һич илтифат итмәгәнен берәр мөнәсәбәт белән бер-ике мәкаләмездә зикер иткән идек. Бу кыска хөласамездә[1] ул җәһәт максуд да түгел.

Безгә турыдан-туры яки тәкълид ителү юлы белән җан азыгы булыб хезмәт иткән чыгтай вә госманлы әдәбиятлары дәүләт, ихтишам[2] вә газәмәт саясенең башындан сыйпаб үстерелгән иркәсе, үсеб җиткәннең соңында аның асравы булганга, боларның язмышы, дәүләтнең күтәрелү вә түбәнләнүе белән бәйләнгән иде: падишаһ кылычын кынына тыгыб, тәхетенә менеб утырганның соңында сөялле кулына кадәх[3] ала, ул никадәр киң өлкәләр фәтех иткән булса[4], сарай әдәбияты да аның кадәхендәге шәрабдә өлкәләренең киңлеге белән мөнәсәбәт төрле рәнекләр[5] күрергә вә тасвир итәргә бурычлыдыр. Падишаһның фәтва хатын мактау өчен, ул әдәбият үзенең кувәи-хыялиясен[6] асманның[7] тирәнлекләренә ашырырга мәҗбүрдер. Сарайларда ямь бетеб, аларга ялгышлар оялый башлагач, сарай вә шәрабнең рухы булган әдәбият тәкия вә ханәка почмакларына сыеныб, ялган гыйшыклар, сахтә[8] тәсаувыфлар җырларга тотына... Ул шунда пыскый!..

Һәм, хакыйкатән, чыгтай вә госманлы әдәбиятларының Тәймүр вә балалары солтан Сөләйман Кануни дәверләрендә әүҗ кәмалга ашканын, соңра дәрвишханәләрдә пыскыб ятканын күрәмез.

Безнең шимальдә корган ике дәүләтемез (Болгар вә Казан дәүләтләре)нең беренчесендән безнең кулымызга хисси әдәбият намына һичбер мәзбут[9] әсәр кичмәде, әсасән[10], икътисадый нигезләргә корылыб, сәясәтдә күб вакыт тәдафгый[11] вазгыять алучан булган бу дәүләтдә сарай әдәбияты туа алмаячак иде, гарәби Асия вә җәнүби Яурупада күзләрне чагылдырган ислам мәгарифе шимальдәге бу почмакга үзенең шөгагъләрен[12] бик зәгыйфь рәвешдә генә, кәкре итеб кенә төшерде...

Казан дәүләтенең сарай тормышы, бигрәк дә соңгы дәверләрендә тәхет интригаларына, сәясәт башбашдакларына оя булганга, анда назик[13] әдәбият нигезләнә алмаячак иде.

Әдәбиятларны сарай тарихы дәверләренең характерлары тудыра, без чыгтай вә госманлы әдәбиятларын җан азыгы итеб кабул вә тәкълид иткәндә дә, алардан үземезгә ошаган төрләрне генә сайладык: без

[1] Хөласамездә – нәтиҗәбездә.
[2] Ихтишам – тантаналы күренеш.
[3] Кадех – бокал.
[4] Фәтех иткән булса – яулап алса
[5] Рәнекләр – төсләр.
[6] Кувәи хыялиясен – хыял куәтен.
[7] Асманның – күкнең.
[8] Сахтә – ялган.
[9] Мәзбут – кулга төшерелгән.
[10] Әсасән – нигездә.
[11] Тәдафгый – дошманга каршы торылган.
[12] Шөгагъләрен – нурларын.
[13] Назик – нәфис.

«Бакырган»ны күңелдән беләмез, «Сөбател-гаҗизин»ләргә шәрехләр баглаб, «Фәзаилеш-шөһүр»ләр язамыз, Галишир Нәваине ишеткәнемез дә юк. «Мөхәммәдия»не бик шәб көйлимез, Фөзулинең «Ләйлә вә Мәҗнүн»ендән ләззәт алмыймыз, Шәмсетдин Суфиларымыз мөтәсаувиф[1] төрек шагыйрьләрен тәкълид итә, Төркиядә Надим исемле сарай вә табигать шагыйре булганы төшемезгә дә кергән юк...

Без рус вә Яурупа мәдәният вә әдәбиятына тәмас иткәнчәгә кадәр госманлы вә чыгтай әдәбиятының дини вә әхлакый кыйсеме безнең мәгънәви ихтыяҗымызны разый кыйлыб, йитешмәгәнлегемезне тутырыб торган, ләкин хисен, зыялы асыл шәрык әдәбияты бездә тәкълид ителеб чәчәк ата алмаган.

Без шигырь вә әдәбиятка сәнгать күзе белән карый алмыймыз, без әдәбиятны эшләтергә, андан файдаланырга, андан мадди файда күрергә тотынамыз. Яңа әдәбиятымызның беренче сәхифәсен тәшкил иткән «Хисаметдин менла» монага кисеб куйган үрнәк.

«Хисаметдин менла» – хәзерге яңа әдәбиятымызның башлангычы.

«Бу китабның басмасына рөхсәт бирелде Питербургда, 30 нчы май 1886 нчы елда».

Бу әсәр хәзерге әдәбиятымызның иң эшлекле әгъзасы булган кадерле Гаяз – «Бидан әсгадек Алла фи әл-дарәйн»[2] диб дәрес башлаган вакытда: «Казан университетының табгыханәсендә басма улынмышдыр!»

«Хисаметдин менла» язылыб басылган вакытда «Сәлимә яки гыйффәт», «Әсма яки гамәл вә җәза» исемле әсәрләргә турыдан туры илһам биргән, хәтта «Шәкерд яки студент»ларга да чаткысын йокдырган. «Дарер-рәхәт мөселманлары» әле мәрхүм Исмәгыйль бәкнең кувәи-хыялиясендә – бәлки эшләнә дә башламаган, яки Шәмсетдин Сами бәкнең кулъязмалары арасында солтан Габделхәмиднең каһәрендән куркыб ята, Кара диңгезнең бу тарафына чыкмаган иде.

«Хисаметдин менла» мөхәррире Акъегетзадә Муса әфәнде рус мәктәбендә тәрбия алган зат булса да, әсәрендән дә аңлаячагымыз үзрә, ул ислам әсәрләрендән дә файдаланган, ислам мәдрәсәләрендә дә тәхсил иткән[3]. Ләкин анда Заһир абзый Бигиевләр, Риза хәзрәтләргә караганда милли хиснең куәтле булганлыгы яки милли тойгының анда иртәрәк яфрак ярганлыгы янә әсәрендән аңланадыр. Анда милли хиснең иртә яфрак яруына бер якдан «Тәрҗеман» сәбәб булган булса, икенче якдан рус мәктәбендәге тәрбиянең гакес[4] тәэсире яки аның Акъегетзадә укыган вакытдагы тәэсирсезлеге сәбәб булгандыр.

«Хисаметдин менла»ның кыз каһарманы Хәнифә туташ – чын татар кызы, хәзерге хокук дәгъва кыла торган татар кызының гәүдәләнгән идеалыдыр. Хәзерге татар кызында чәчәк атыб килә торган тотрыклы ирадә элек әдәби каһарман кыз Хәнифә туташның

[1] Мөтәсаувиф – суфи.

[2] Аллаһ сине ике йортта да бәхетле итсен.

[3] Тәхсил иткән – белем алган.

[4] Гакес – кире.

ләтыйф[1] тамырларында ал кан булыб йөгергән «Хисаметдин менла»да Хәнифә туташ хыялыйлашдырылган күк кызы – әкият кызы түгел, бәлки җир кызы – татар кызыдыр. «Алдым-бирдем»дәге Галия кебек татар кызыдыр.

Хәлбуки, «Сәлимә яки гыйффәт»дәге кыз – каһарман Сәлимә ханым: «хыялыйлашдырылган «ислам» кызыдыр, ул ислам әдәбе, ислам тәрбиясенең гәүдәләндерелгән идеалыдыр.

Менә шул милли, ләкин татар тормышындан алынганлыгы белән «Хисаметдин менла» яңа милли әдәбиятымызда «Сәлимә»ләр, «Әсма»лардан өстен тора да.

«Сәлимә» белән «Хисаметдин менла» – ислам мәдрәсәләрендә озак тәрбия кылынган каләм белән башдан ук Яурупа әдәбиятына тәмас итеб, элек илһамын андан алган ике төрле каләмнең ике төрле мәхсулларыдыр[2].

Мөтәвәффа[3] Ильминский: «Сез, безнең мәктәбемезгә кереб укудан куркасыз, хәлбуки рус мәктәбе Акъегетзадә Муса кебек милли мөхәррирләр, милли кешеләр йитешдерәдер!» – диб, мактаныб сөйләгән.

Яңа әдәбиятымызның утыз ел әүвәлге беренче сәхифәсен ачамыз: «Хисаметдин менла» романының шул ук исемдәге ир каһарманы, Идел буенда «Н» авылында яши. Ул – шул авылда указлы бер имамның баласы. Атасы үлгән, Хисаметдин менла аның урынына имам була алмаган. Төркиядә укыб кайткан бу егет үз өендә хосусый сурәтдә балалар укыта: балаларны ысуле җәдидә белән укытыб, «ике елда» балаларны язу язарга, хат танырга өйрәтә, гыйльме халь, гыйльме хисаб белдерә. Шуның өчен аны авылдагы карт мулла Бикбулат Әхмәдша углы көнли. Аңа дошман була. Хисаметдин менланың тәгассыбка[4] каршы сугыш ачуына сәбәбче була.

Хисаметдин менланы күб кеше яратмый. Ләкин Хисаметдин менланың өендә сабак укыб, тиз вакытда укырга-язарга өйрәнгән балаларның аталары, аңа рәгъбәт куялар[5].

Хисаметдин менла халыкга сүзе белән файда иткән кебек, эше белән дә аңа үрнәк була: кырда үзе иген эшли, кул көче берлән тамак туйдыра.

Хисаметдин менла матур әхлаклы егет: ул дошманларына дошман күзе белән бакмый, аларны җәлли генә.

Аның миллият тойгысы бик кайнар, ул «Тәрҗеман» укыб җылый... «Тәрҗеман» нөсхәләрен сабырсызлык белән көтеб ала.

Хисаметдин менла үз милләтенең әфрады[6] булган татарларны бик ярата, андан кала «иннамә эл-мөэминүнә ихвәтүн» аяте

[1] Ләтыйф – нәфис.

[2] Мәхсулларыдыр – уңышыдыр.

[3] Мөтәвәффа – мәрхүм.

[4] Тәгассыбка – фанатизмга.

[5] Аңа рәгъбәт куялар – аны үрнәккә куялар.

[6] Әфрады – затларыннан.

кәримәсенең мәфһүменчә[1] җөмлә исламлары да үз карендәшләре кеби сөрә иде.

Хисаметдин менла шәһәргә барган вакытда юлда шәһәргә бара торган бер татар гимназисты, аның артындан җитеб, икәү танышалар, гимназист Хисаметдин менланың шөһрәтен күбдән ишетеб йөри икән. Икәү дустлашалар. Киләчәкдә бергә-бергә эш күрәләр.

Хисаметдин менла шәһәрдә бер мөселман мөсафирханәсенә төшә. Мөсафирханәнең ишек алдында: «Урта буйлы, башында Казан калпагы киелмеш, өстендәге йонныкы күк камзулы назик вә зифа буенына яхшы ятышыр, буенында саф көмеш монетлар (тәңкәләр) багланмыш уфак-уфак атлаб кәчән вакытда йомрык вә тагчык шикелле ике күкесенә (имиләренә) акчалары (тәңкәләре) челдер орылыр. Аягында тамбурлы читек башмак, саче вә күзләре вә кашлары ялтыравык кара, йөзе нурлы кызгылт ак, борыны кечкенә вә гүзәл».

Бер кыз күрә. Аның «күзләре бу җәмилийә бакыб зәвыкләнәләр».

Бу кыз – романның кыз каһарманы Хәнифә туташ:

– «Мума иләйһи[2], сахибе мосафирханә[3] кызы гүзәл вә күркәм Хәнифә иде, нигә Аллаһ бөйлә[4] җәмиләләр ярата икән! Хисаметдин менламыз хәйрәтдә калды».

Хәнифә туташ Хисаметдин менланы күреб, оялыб, өенә качыб кереб китә.

Хисаметдин менла мосафирханәгә кереб утыргач, күрше бүлмәдә утырган Хәнифә туташ «тукыб утырган оегын» ташлаб, бер пычак белән Хисаметдин менла утырган бүлмәгә ярык ясаб, аны «багыб хушлана».

– Бондан бөйлә татар бәете хак икән:

– «Ак эшләпә мамыкдан –
Кызлар карый ярыкдан.
Карамаз иде ярыкдан –
Бер күрергә зарыкган».

Хисаметдин менла да ярыкка караб утырган, егет белән кыз бер-беренә гыйшык игълан итәләр, башкалар боларның бер-беренә гыйшык игълан итүен сизмиләр...

Менә Хисаметдин менла белән Хәнифә туташның гыйшыклары шулай башлана.

«Аң» журналы, 1915 ел, № 9–10

Текстны басмага ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге
Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының
Язма һәм музыкаль мирас үзәге өлкән фәнни хезмәткәре
***Гарипова Ләйлә Шамил кызы** әзерләде*

[1] Мәфһүменчә – мәгънәсенә күрә, аңлашылганча.
[2] Мума иләйһи – югарыда сөйләнгән.
[3] Сахибе мосафирханә – кунакханә хуҗасы.
[4] Бөйлә – мондый.